

İNSAN NEDEN UNUTUR? DÜŞÜNSEL BİR FİĞÜR OLARAK UNUTMA SORUNSALI

Hülya YAMAN*

ÖZ

Bu çalışma insan ve kültür bilimleri açısından önemi yeterince dile getirilmemiş unutma konusu üzerine düşünmeyi amaçlamaktadır. Unutma, biyolojik ve nörolojik bir konu olmanın yanı sıra tinsel bir konu olarak da gündeme gelir. Eldeki çalışmada, unutma olmadan ne hafızanın ne soyut düşünmenin ne de bilginin mümkün olabileceğinin bilimsel tanımına kısaca değindikten sonra, kültürel ve tinsel bağlamda unutmanın tasvirine yönelik ileri sürülen yaklaşımlar ele alınmaktadır. Fransız antropolog Marc Augé unutmanın antropolojik önemini ortaya çıkaran unutma biçimleri üzerinde durur. Kültür bilimci Aleida Assmann da unutmanın, hafızanın doğasına ait olduğunu ileri sürerek, unutma edimini hatırlamadan daha insani bir durum olarak öne çıkarır. Assmann, belirlediği yedi temel unutma biçimini toplumsal yaşamın temel biçimleri olarak ele almaktadır. Çalışma ayrıca, biçimleri üzerine konuşulabilen unutma hakkında bir teori ileri sürmenin mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır. Friedrich Nietzsche, anda yaşayan hayvanın aksine, insanın, tarihselliği nedeniyle unutamayışından yola çıkarak, unutulabilmenin varoluşsal değeri üzerine bir bakış açısı ortaya koyar. Ve böylece Freud'dan Ricoeur'e birçok düşünürün bu konudaki yaklaşımlarına öncülük eder.

Eldeki çalışmada "İnsan neden unuttur?" sorusu, insanın tarihsel, toplumsal ve vücutsal bütünlüğü bağlamında felsefi düşünmenin konusu olarak irdelenmektedir. Unutma hafızayla, hafıza da dille bağlantılıdır. Böylece unutma konusu varoluşsal, varlıksal ve dilsel bir soru olarak gündeme gelir. Bu çalışmada amaç, geniş bir yelpazede tartışılabilir konunun kavramsal olanağı üzerine bir soruyu başlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Unutma, unutma biçimleri, hafıza, Lethé.

WHY DOES ONE FORGET? THE PROBLEM OF FORGETTING AS AN INTELLECTUAL FIGURE

ABSTRACT

This study aims to reflect on the subject of forgetting, which has not been adequately expressed in terms of human and cultural sciences. Forgetting comes to the fore as a spiritual issue besides being a biological and neurological issue. In the present study, after briefly mentioning the scientific definition that neither memory nor abstract thinking nor knowledge is possible without forgetting, the approaches put forward for the depiction of forgetting in a cultural and spiritual context are discussed. French anthropologist Marc Augé emphasizes forms of forgetting that reveal the anthropological importance of forgetting. Cultural scientist Aleida Assmann also suggests that forgetting belongs to the nature of memory and highlights the act of forgetting as a more human condition than remembering. Assmann considers the seven basic forms of forgetting as the basic forms of social life. The study also questions whether it is possible to propose a theory about forgetting, whose forms can be spoken of. Friedrich Nietzsche puts forward a point of view on the existential value of forgetting, based on the fact that man cannot forget because of his historicity, unlike the animal that lives in the present. And thus he pioneers the approach of many thinkers from Freud to Ricoeur.

In the present study, the question "Why does one forget?" is examined as the subject of philosophical thinking in the context of the historical, social and bodily integrity of the human being. Forgetting is linked to memory, and memory to language. Thus the subject of forgetting comes to the fore as an existential, ontic and linguistic question. The aim of this study is to start a question on the conceptual possibility of the subject that can be discussed in a wide range.

Keywords: Forgetting, forms of forgetting, memory, Lethé.

* Dr. eudaimonia@hotmail.de, ORCID: 0000-0003-3985-3943

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2021 Bahar, sayı: 31, ss.: 613-630

Makalenin geliş tarihi: 28.02.2021

Makalenin kabul tarihi: 28.04.2021

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2021, issue: 31, pp.: 613-630

Submission Date: 28 February 2021

Approval Date: 28 April 2021

ISSN 2618-5784

"Gitmek sadece bir eylemdir. Unutmak ise kocaman bir devrim."

Nazım Hikmet Ran

Yunan mitolojisinde "unutma" sözcüğü, bir yeraltı ırmağının adında vücut bulur. Tanrıça *Lethe*, bir unutuş ırmağı olarak, insanın geçmişten duyduğu elemi ve gelecek kaygısını akışa bırakma isteğini dışa vurur. Bu mitolojik anlam verme, insanın zayıflığına ya da eksikliğine vurgu yapmaktan ziyade, varoluş sancısının dile gelişine ve derinliğine dair bir anlatımdır. Kadim bilgeliğin *Lethe*'ye yüklediği anlam, "unutmak", "unutuş" ve "gizlenme" olarak tercüme edilen *lethe* (λήθη) sözcüğünün, *aletheia* (ἀλήθεια), yani "hakikat" kavramıyla ilintisinde de açığa çıkar. Grekçe'de *aletheia* (ἀλήθεια) kelimesi, kökenindeki *letho* (λήθω, 'gizli olmak') fiilinin 'a-' olumsuzluk ekini almasıyla oluşur. Buna göre *aletheia*, "gizlenmeme", "gizli olmama" sözcük anlamıyla gizli olanın açığa çıkarılmasını ifade eder. Gizlenen şey *lethe*'nin bünyesinde bulunur. Bununla *Lethe*'nin, insanın kendine ve dünyaya dair anlayışının henüz dile gelmemiş gizemine işaret ettiği söylenebilir.

Bir unutuş olarak *Lethe*, insanın geçmişine, geleceğine ve bugününe dair ontolojik gizemleri kendinde barındırır. Bu bağlamda unutuşun, insanın kendini tanıması ve geçmişin özümsemesinde geleceği yeniden tasarlayarak varlığını inşa etmesi konusundaki gücünü şu mitolojik anlatı çok iyi dile getirir: Troyalı kahraman Aineias geleceği bilmek ister. Bunun için Kymeli Sibylle'ye danışır. Sibylle ona "Geleceği bilmek için yeraltına inmen gerekiyor" der. "Orada, atlattığınız büyük fırtınadan önce ölen baban Ankhises'in ruhunu bulacaksınız. O sana öğrenmek istediğin şeyleri söyler." Aineias'ın, Sibylle'nin kılavuzluğunda Hades'e inmek için önce altın bir dal bulması gerekir. Bu konuda ona Aphrodit'in kumruları yardımcı olur. Bu altın dal sayesinde Kharon onu ve kılavuzunu, sadece ölümlerin geçebileceği karşı kıyıya geçirir. Kerberos'u, yas tarlalarını, iniltileri, çılgınlıkları, haykırıışları ve korkuları geçerek, iyilerin gittiği Elysion kırlarına varırlar. Burada babası Ankhises'i bulur ve kucaklaşırlar. Ona "Buraya senden geleceği öğrenmek için geldim" der. "Öyleyse *Lethe*'ye gidelim" der Ankhises. Sonra *Lethe*'nin kıyısına giderler. Oğluna unutuş ırmağının suyundan içirerek "Geleceğin çok parlak, yeni bir şehir kuracaksınız. Bu şehir, zamanla büyük bir ülke olacak. Bütün düşmanlarınızı yenip arkadaşlarınızı başarıya ulaştıracaksın. Öldükten sonra yeryüzünde saygıyla anılacak adın..." der. Sonra baba-oğul yeniden kucaklaşıp ayrılırlar. Tekrar bu kırlarda babasına kavuşacağını bilerek, hemen arkadaşlarını bulur ve yeni ülkelerine yelken açarlar.¹

¹ Edith Hamilton, *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer, Varlık, İstanbul, 2016, 170 vd.

Mitsel geleneğin anlatılarına göre, gündelik unutkanlığın ötesinde bir ruhsal yaşantı olarak unutmak, insan varoluşunun doğasına ait bir devinim olarak düşünülebilir. Günümüzde hafıza üstüne yapılan sinirbilim araştırmaları da bu anlayışı destekler görünmektedir. Bu çalışmalarda unutmaya sürecinin, soyut düşünmeyi, problem çözmeyi ve önemli olanı önemsiz olandan ayırt etmeyi, en başta da hatırlamayı destekleyen bir süreç olduğu ortaya konulmaktadır.² Borges'in *Bellek Funes* adlı öyküsünü hafıza bağlamında inceleyen sinirbilimci Rodrigo Quian Quiroga, hiçbir ayrıntıyı unutmayan *Funes*'in dünyasında soyut düşünmeye yer olmadığını belirtir. Hazmedilmemiş bilgilerle dolu bir beynin insan için arzulanır bir durum olmadığını söyleyen Quiroga, insan beynindeki "somut ayrıntıları göz ardı ederek soyut kavramlara tepki veren nöronlar"ın hafızanın kilit noktası olduğunu ileri sürmektedir.³ Buna göre insanın düşünmesinin temel özelliği olarak soyutlama yeteneği, hafızanın unutmaya dayalı bir başarısı olarak belirir.

Felsefe tarihinde hafızanın keşfedilişi, Orta Çağ filozofu Augustinus'la birlikte anılır. Augustinus hafızanın gücü ve de hafızada unutuşun rolü üzerine düşüncelerini *İtiraflar* kitabında dile getirmiştir. Ona göre hafıza, insanın bedensel ve ruhsal yetileriyle bilgisine ulaşamadığı tanrısal varlığı tanımaya sağlayan güçtür. Unutulan imgelerle birlikte unutmamanın kendisi de yine hafızada hatırlandığından, unutmaya süreci hafızanın bir parçasıdır. Bu bağlamda Augustinus'un hafıza görüşü, günümüzde hafıza alanında yapılan teorik çalışmalarla örtüşmektedir. Hafıza, insanın aradığı her şeyi bulabileceği bir hazinedir. "Düşüncemize konu olan ne varsa orada saklı, duygularımızın çoğalarak, azalarak ya da işte bir şekilde değişerek algıladığı ne varsa. Ayrıca unutmamanın henüz yutup gömmediği anlar varsa onlar da teslim edilmiş oraya, depolanmış".⁴ Her tür imgenin saklı olduğu hazine olarak hafıza, Augustinus'ta üç boyutlu bir mekân olarak düşünülür. Daha öncesinde iki boyutlu düzeyde bırakılan bir iz olarak ele alınan hafızada, unutmaya yer verilmezken, Augustinus, mekânsal hafızanın derinliğinde Tanrı'yı hatırlama bağlamında unutmaya sorununu ele alır.⁵ Hatıra ve imgelerin tutulduğu yer olarak hafıza, insanın iradesine sunulmuş bir kendini gerçekleştirme ve varlığı bulma imkânıdır. "Ben artık buradayım ve ondan ne istersem hemen getirmesini talep ediyorum ve hemen bazı şeyler ortaya çıkıyor, bazıları ise daha uzun bir

² Martin Korte, *Warum Wir vergessen*, Gehirn&Geist, Spektrum der Wissenschaft, Heidelberg, 9/ 2018, 44 vd.

³ Rodrigo Quian Quiroga, *Borges ve Bellek*, çev. Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2017, 14.

⁴ St. Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa, İstanbul, 2014, 393 vd.

⁵ Selami Varlık, "Paul Ricoeur'de Bellek ve Kendilik", Akbank Sanat Felsefe Seminerleri Dizisi: Felsefe ve Bellek, 30.11.2017.

süre istiyorlar ve sanki gizli saklı odadan çıkar gibi çıkıyorlar”.⁶ Buna göre, Augustinus’un “içe bakış geleneği”ni başlattığı ve “içsellik” kavramını geliştirdiği söylenebilir.⁷ İnsan kendi ruhsal benliğinde, içsel hafıza mekânında Tanrı’nın varlığını hatırlayarak bulmaya çalışmasında kendini gerçekleştirir.⁸

Augustinus’un hafıza anlayışında, Platon’un idealar teorine dayalı bilgi görüşünün etkili olduğu söylenebilir. Platon’da “unutmak”, anımsama kuramına bağlı olarak felsefi araştırmaya dâhil edilir. Anımsama kavramı, tecrübeye dayalı olmayan, ruhta örtük olarak bulunan bilgilerin yeniden hatırlanması anlamına gelir. Bu konu özellikle, *Menon*, *Phaidon* ve *Phaidros* diyaloglarında işlenmiştir. Platon anımsama (*anamnesis*) kuramıyla, ruhun içerdiği idelerin hatırlanması olarak bilgi sorununa ve bununla ruhun ölümsüzlüğü sorununa çözüm bulmayı amaçlar. Bu kurama göre insan doğarken unuttur. İnsan doğarken kendi gerçeğini, varlığın ve idelerin gerçekliğini unuttur. Augustinus’ta da konu edildiği gibi bu unutmama edimi, mutlak bir unutmama değildir, daha çok transendental bir anlama sahiptir.⁹ Eğer ideler ya da imgeler tamamıyla hafızadan silinmiş olsaydı, Platon’da ideleri bilmek (yeniden anımsamak), Augustinus’ta Tanrı’nın varlığını anlamak mümkün olamazdı. Tamamen hafızadan silinmiş bir şeyi aramak da mümkün değildir. Böylece, insanın doğasında bulunan unutmama, soru sormanın ve araştırmanın bir koşulu olarak belirlenir. Unutmamanın transendental anlamı, insanın sınırlarına, arada varlığına, doğum ve ölüm arasındaki zamansal varlığına işaret eder. Fakat Platon’un ilgisi, insanın unutmama dayalı bu duyusal sıradanlığında değildir; o daha çok mutlak bir ideede ruhu temellendirmenin olanağı olarak anımsama kavramına yönelir. Felsefi sorularda kendini anımsama çabası buna göre, insana dair bu anlayışın bir uygulaması gibi görünmektedir. Platon’un aksine Augustinus *İtirafı*’nda, hatırlayan özneyi soruşturur, bu öznenin hatırlayışlarında Tanrı’yı arar ve böylece bir hafıza tartışmasını başlatmış olur.

Bu çalışmada irdelenen “İnsan neden unuttur?” sorusu, felsefi bir soru olarak ele alınmaktadır. Bu soruyu motive eden düşünce, felsefede gerek yurt özlemi bağlamında gerekse unutulmuş olanın ortaya çıkarılmasında dikkatin ve övgünün hatırlamaya yönelmesi, buna karşılık unutmama olayının kendisinin merak edilmeyişidir. Buna birkaç örnek vermek gerekirse: Platon felsefesini idelerin unutulmuşluğu, Augustinus Tanrı’nın unutulmuşluğu, Husserl fenomenlerin ve bilincin unutulmuşluğu, Heidegger varlığın anlamının

⁶ St. Augustinus, *İtirafı*, 2014, 394.

⁷ Selami Varlık, “Paul Ricoeur’de Bellek ve Kendilik”, *Akbank Sanat Felsefe Seminerleri Dizisi: Felsefe ve Bellek*, 30.11.2017.

⁸ Burada, Augustinus’un, varlık sorununu Tanrı önünde kendi kendine konuşma olarak hafıza kavramına geri götürmesiyle, Heidegger’in, varlığın evi olarak gördüğü dili varoluşsal bir problem olarak ele alması arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağı sorusu insanı düşündürmektedir.

⁹ Harald Weinrich, *Lethe: Kunst und Kritik des Vergessens*, Beck, München, 2000, 34.

unutulmuşluğu, Gadamer ise dilin varlığının unutulmuşluğu üzerine inşa eder. Burada unutulmuş olan, söylenmemiş olandır. Söylenmemiş olandan yeni bir söylem meydana gelmektedir. Bu bağlamda paradigma değişimlerinde unutmanın rolü üzerine düşünmenin gereği açığa çıkar. Bununla birlikte eldeki çalışma bu soruya bir yanıt vermekten uzaktır. Burada daha çok bir deneyim olarak unutmanın biçimleri irdelenmekte ve bununla unutma yaşantısının anlamı üzerine düşünsel bir sorgulanma yapılmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, unutma gücünün düşünsel ve sosyal yaşama kazandırdığı esnekliğe dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Unutma Biçimleri

Yirminci yüzyıl sonlarından beri bilimsel araştırma konusu olarak ele alınan hafıza kavramı, doğal olarak hatırlama kavramı üzerinde düşünmeyi gerektirir. Böylece hafıza araştırmalarında “hatırlama”, bir araştırma nesnesi olarak öne çıkar. Öte yandan hatırlamayı mümkün kılan bir unutma süreci bulunmaktadır. Unutmak, sözlükçe “akılda kalmamak, hatırlamamak” olarak tanımlanır. Bu tanım geleneğinde “unutma” hep hatırlamanın gölgesinde kalmıştır. Günümüzde unutmanın hafıza için zorunlu yapıcılığı fark edilmiş ve unutma giderek zihinsel ve sosyal bir fenomen olarak, sinirbilimin yanı sıra, insan ve kültür bilimlerinin de odak noktası olmaya başlamıştır.

617

Fransız antropolog Marc Augé doksanlı yıllarda, unutmanın hem toplum hem de birey için bir zorunluluk olduğu görüşünü ileri sürerek unutma söylemini tartışmaya açmıştır. Unutabilmek bir nevi anda kalarak hayatın tadını çıkarmayı bilmektir. Augé'ye göre unutmanın değerinden bahsetmek, hafızanın zayıflığını göstermek anlamına gelmez; “böyle bir övgü, unutmanın anımsama çerçevesinde işlediğini kabul etmek ve anı çerçevesinde tuttuğu yere işaret etmek demektir. Anımsama ile unutmak arasındaki ilişki, yaşam ile ölüm arasındaki ilişkinin aynısıdır diyebiliriz”.¹⁰ Böylece unutmanın gerçek gücü, yani hafızada anıların hatırlanmasındaki belirleyici rolü açığa çıkmaktadır. “Anımsamak ya da unutmak, tıpkı bir bahçıvanın yaptığı gibi, ayıklamak ve budamak demektir. Anılar bitkilere benzer. Bazı bitkilerden hemen kurtulmak gerekir ki diğerleri boy atsın, gelişsin, çiçek açsın.”¹¹ Bu, unutabilmenin sadece yaşam hazzını beslemediğini, insanın hafızası için bir ihtiyaç olduğunu gösterir. “Uzak geçmişe ulaşabilmek için yakın geçmişte unutmak gerekir”.¹² Augé'ye göre

¹⁰ Marc Augé, *Unutma Biçimleri*, çev. Mehmet Sert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, 15.

¹¹ Augé, 2020, 18

¹² Augé, 2020, 7.

unutma, bir okyanusun kıyıları şekillendirdiği gibi anıları şekillendirir. “Sonuç olarak unutma belleğin canlı gücü, anı ise ürünüdür”.¹³

Augé, anıların hafızada şekillenmesini “hayatın bir kurmaca gibi kaleme alınmakla kalmayıp yaşanabileceği” söylemine dayanarak açıklar.¹⁴ Bununla Paul Ricoeur’un üçlü mimesis şemasına atıfta bulunarak, anlatıda bakış açısını önemsemek yerine yaşamın kurmaca olarak yapılandırıldığı görüşünün öne çıkarılmasına vurgu yapar.¹⁵ Augé’ye göre, insan yaşamı anlatı olarak gerçekleşmektedir. Bu sürece unutma, anıları şekillendirerek katılır; bununla “bireysel ve kolektif yaşamın en önemli ‘kurmaca’ işlemcisi (*opérateur*)” olarak anılır.¹⁶ Augé, unutmanın yaşamı biçimlendirme gücünü tasvir etmek için, çiçek ve tohum benzetmesine başvurur: bir çiçeğin yeşermesi “tohumun unutulması” anlamına gelir.¹⁷ Buna göre bir yaratım gücü olarak unutma, yaşamı anlatan hafızayı, dolayısıyla bireysel ve toplumsal yaşama dünyasını üç farklı biçimde şekillendirir. Bunlar *geriye dönme*, *erteleme* ve *yeniden başlamadır*. Unutma biçimi olarak *geriye dönme*, kısa süreli yaşamışlıkları unutarak en eski geçmişi hatırlamayı içerir. Kültürel hafızanın oluşması buna bağlıdır. *Erteleme*, geçmişin ve geleceğin kısa süreli unutulması olarak bilinçli ve kaygısız anların yaşanabilmesinin koşuludur. Son olarak *yeniden başlama*, “geçmişi unutarak geleceği yeniden bulmak” anlamında yeniden doğuşun, yeni bir başlangıcın olanağını açığa çıkaran bir unutma biçimidir.¹⁸

Unutma söyleminde Augé, insanın neden unutmak zorunda olduğunun yanıtını vermektedir: “Şimdiki zamanda kalmak için unutmak, ölmek için unutmak, sadık kalmak için unutmak gerekir”.¹⁹ Bu vesileyle Augé, günümüzde belirsizliklerle dolu “geçmişi hatırlama görevi”ne alternatif olarak “unutma görevi” retoriğine başvurur.²⁰ Daha çok modern insanın kimlik sorunu bağlamında ele alınan hatırla kültürüne karşılık unutma söylemi böylece, bir varlık sorunu olarak gündeme gelmektedir.

Unutmanın hafızanın doğasına ait bir olgu olduğunun sıkça atlandığını ileri süren kültür bilimci Aleida Assmann için ise unutmak, hatırlamaktan daha normal bir insani durumdur. “Hatırlamak değil, unutmak insani ve toplumsal yaşamın temel biçimidir”²¹ Assmann, hafızanın toplumsal bir fenomen

¹³ Augé, 2020, 21.

¹⁴ Augé, 2020, 27.

¹⁵ Augé, 2020, 30.

¹⁶ Augé, 2020, 31.

¹⁷ Augé, 2020, 18.

¹⁸ Augé, 2020, 47vd.

¹⁹ Augé, 2020, 75.

²⁰ Augé, 2020, 73.

²¹ Aleida Assmann, “Formen des Vergessens”, Johannes Gutenberg-Stiftungsprofessur Vorlesungsreihe, Mainz, 30.06.2015.

olduğunu ve bununla anıların bireysel olmadığını ileri süren Halbwachs'ın çalışmalarına atıfta bulunarak, unutmayı sosyal ve kültürel açıdan irdeler. Ona göre yedi temel unutma biçimi vardır. İlk olarak unutmanın her yerde ve doğal bir süreç olarak gerçekleşmesi, "otomatik unutma" olayını meydana getirir. Bu özellikle modern toplumların kültürel yaşamını belirleyen bir konudur. Sürekli gelişmekte olan kültürel yaşamın doğal işleyiş biçimini yansıtan otomatik unutma, *sosyal unutma* ve *materyal yok etme* olarak iki şekilde ortaya çıkar. *Sosyal unutma* fenomeni, geleneğin mirası olan bilgilerin, anıların ve deneyimlerin yeniye yer açma istemiyle sessizce hafızanın gerilerine itilmesini dile getirir. *Materyal unutma*, bilimin ve tekniğin gelişmesi sonucunda üretimin hızlanması ve toplumda tüketim olgusunun ortaya çıkmasına dayanır. Bu şekilde unutma, "Batı toplumlarının kültürel programının en önemli unsuru" haline gelir.²² Assmann yedi temel unutma biçiminin ikincisi olarak "muhafaza edici unutma"yı ele alır. Bu unutma biçimi önemli şeyleri önemsiz olanlardan ayırt edebilmek için oluşturulan arşiv çeşitliliğine dayanır. Bu türden sınıflandırma ve arşivleme davranışı her kültürde mevcuttur. Kültürel ilerleme ve toplumsal yaşamın yönlendirilmesi, aktif yaşam için önemsiz olan hafıza içeriklerinin kütüphane, internet gibi hafıza mekânlarında potansiyel olarak korunmasına bağlıdır. Ve üçüncü sırada ele alınan "seçici unutma", hafızanın isteğe bağlı olarak biçimlendirilebilir olmasına işaret eder. Seçici unutma bilişsel ve etik bilincin, böylece toplumsal kimliğin oluşmasında etkilidir. Paradigma değişimleri de hafıza çerçevelerinin bu şekilde değiştirilmesine dayalı olarak gerçekleşmektedir. Assmann bu ilk üç unutma biçiminin "iyi" ya da "kötü" olmadığını, kültürel yaşamın olağan bir görünümü olduğunu ileri sürer.

Buna karşılık Assmann, "cezalandırıcı unutma" ve "engelleyici unutma" olarak tanımladığı unutma biçimlerini, toplumsal ve kültürel bir silah olarak konumlandırarak negatif bir çerçeveye oturtur. "Burada silah olarak unutmak, gücü muhafaza etmenin saldırgan ve sessiz formları, failin korunması ve engelleyici iklim söz konusudur".²³ Cezalandırıcı unutma sembolik bir imha biçimidir. Antik Mısırda ve aynı şekilde bütün kültürlerde insan varoluşu kişinin adıyla özdeşleştirilir. Örneğin, tarihsel politik figürlerin isimlerinin toplumsal hafızadan silinmesi, kişinin "sembolik olarak ikinci kez ölmesi" anlamına gelmektedir.²⁴ Engelleyici unutma, politik arşivlerin kontrol altına alınarak gücün ele geçirilmesine ve sürdürülmesine dayanan bir unutma biçimidir. Politik arşivlerin kamuoyuna kapalı tutulması işlenen siyasal suçların gizlenmesine hizmet eder. Bu türden saldırgan ve şiddete dayalı unutma

URL (18.01.2021): <https://www.youtube.com/watch?v=TSsmErEUwEk>

²² Assmann, "Formen des Vergessens", 30.06.2015.

²³ Assmann, "Formen des Vergessens", 30.06.2015.

²⁴ Assmann, "Formen des Vergessens", 30.06.2015.

biçimlerinin zihin yıkama, algı yönetimi, manipülasyon gibi güç aygıtlarını kullanarak yok etme politikaları, paradoksal bir biçimde zamanla istenilenin tam tersi bir etki yaratmaktadır. Örneğin kitapların yasaklanması ya da yakılması, toplumun dikkatini bu noktaya daha fazla çekmektedir.

Aleida Assmann bir yandan nötr diğer yandan negatif olarak ele aldığı unutma biçimlerine iki yenisini daha ekler. Bunlar “yapıcı unutma” ve “tedavi edici unutma” olarak pozitif bir kategoride ele alınmaktadır. Yapıcı unutma, insanlara büyük bir yıkımdan sonra yeniden başlama olanağını verip umutları yeşertebilir. Yaratıcılığın ve orijinalliğin kaynağı bu unutma biçiminde saklıdır. Tedavi edici unutma ise, örneğin günah çıkarma eyleminde ya da Freud’un psikanaliz yönteminde kullanılan bir unutma biçimidir. İyileşmek için yeniden unutmak gerekir. Bu unutma, bastırılanı hatırlayarak yeniden yaşamaya dayalı bir unutmadır. Bastırılan veya travma oluşturan konunun yeniden hatırlanması, problemleri duruma başa çıkmanın bir yoludur. Her hatırlamayla birlikte ruhsal yaşantılar yeniden ve başka türlü yaşanarak travmanın unutulması sağlanır. Böylece ruhsal dinginliğin ve iç barışın önü açılmış olur.

Unutma Teorileri

İnsanı ve canlı varoluşu felsefi düşünmenin merkezine taşıyan Nietzsche’nin, insani bir deneyim olan unutma üzerine bir şeyler söylememesi bizi şaşırtır. Öyle ki Nietzsche’de unutmak, yaşama şekil veren *plastik* bir güç olarak ele alınır.²⁵ Bununla bir unutma teorisine zemin hazırlanmış olur. İnsan, nostaljik paradigma içinde hep anda yaşamaya özlem duyuyor olsa da, geçmişi unutamama gibi bir yetersizliğe de sahiptir. İnsan tarihsel bir varlıktır, bir hayvan gibi “an’ın tepecikleri”nde yaşayamaz.²⁶ İnsan hafızası olan bir varlıktır ve orada kendine en acı veren anılarını tutar. Bu, insanın ahlaksal çileciliğinin ve ciddiyetinin bir göstergesidir.²⁷ Ahlaksal, ciddi insanın “temeldeki kaba içgüdülerine egemen olmak amacıyla, kendilerine bir hafıza yaratmak için korkunç araçları” bulunur.²⁸ Bu şekilde hafıza yardımıyla iyiye ulaşma çabasında insan bedel öder. İnsanın tüm geçmişini unutarak kendini anın akışına bırakmaması, onun hiçbir zaman mutluluğu bilemeyeceği anlamına gelir. Geçmiş hiç unutamamak insana ıstırap verir. Geçmiş bu anlamda insanın üstünde taşıdığı büyük bir yükür. Unutmak insanca bir şey ve insan unutma eylemi olmadan yaşamını sürdüremez ve geleceğini tasarlayamaz. Sağlıklı bir yaşam için unutmak gereklidir. İnsan mutlu olmak için anda kalmayı bilmeli;

²⁵ Friedrich Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, Say, İstanbul, 2011a, 40.

²⁶ Nietzsche, 2011a, 37.

²⁷ Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, Say, İstanbul, 2013, 77.

²⁸ Nietzsche, 2013, 78.

unutma ve hatırlama arasında kurulan dengeli bir tarih duygusuna sahip olmalıdır.

Her eylem unutma ile bağlantılıdır [...] Tıpkı her organik olanın yaşamında ışık kadar karanlığın da bulunduğu gibi [...] Öyleyse hemen hemen hiç anımsama olmadan yaşamak hatta mutlu yaşamak olasıdır, hayvanın yaşadığı gibi; unutma olmadan yaşamak ise tümüyle olanaksızdır.²⁹

Nietzsche'ye göre sağlıklı olmak, tarihsel olanla tarihsel olmayı aynı şekilde bünyesinde taşıyabilmektir. Bir insanın, toplumun ya da kültürün sağlıklı olması buna göre, tarihsel ve içgüdüsel öğeleri birleştiren bir plastik gücü açmaya bağlıdır. Bu güç insanı kendi yaralarını sarmaya, küllerinden yeniden doğmaya, yeniden değerlendirmeye iten güçtür. Unutmak ve yeniden değerlendirmek hem içgüdüsel hem de sanatsal bir yaratıcı gücü gerektirir; "şimdi, ancak geçmişi yaşam için kullanmak ve olup bitenlerden yeniden tarih yapmak, yaratmak gücüyle insan, insan olabilir".³⁰ Gerçek bilginin ideaların varlığını anımsamada olduğunu söyleyerek, görünüşler dünyasına ait bir olgu olarak duyuşal unutmayı değersiz gören Platon'un aksine, Nietzsche'de insanın amacı tam da bu görünüşlere tanıklık etmek olmalıdır.

621

İnsan, kendini gerçekleştirme ve bununla kültürel değerler yaratma istemiyle geçmişi unutamaz. Buna göre Nietzsche'de unutma, yaşamı evetleyerek hatırlamayı alkoyan, hem içgüdüsel hem de sanatsal işleyen bir plastik gücün başarısı olabilir. Bu türden bir unutma, insanı bilincin dikte ettiği korkulardan özgürleştiren bir yeterliliklerdir. Ayrıca Nietzsche'de unutma, bastırma olarak hafızayı biçimlendirebilir. "Bunu yaptım' der hafızam. Bunu yapmış olamam — der gururum ve ödün vermez. Sonunda — hafıza pes eder".³¹ Aleida Assmann'a göre Nietzsche, muhtemelen unutmayı bastırma olarak geliştirebilirdi; fakat o Freud'dan farklı olarak unutmayı olumlu bir edim olarak görmekteydi.³²

Öte yandan psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'un, bastırma öğretisine dayalı olarak bilinçsizlik kavramını ortaya atmasıyla birlikte, "unutmanın masumiyeti" kaybolur.³³ Freud'da unutma, yerini bastırmaya bırakarak ruhsal bir çatışmaya dönüşür. "Bastırılmış olan bize bilinçsiz olanın

²⁹Nietzsche, 2011a, 39.

³⁰ Nietzsche, 2011a, 42.

³¹ Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral*. Kritische Studienausgabe KSA 5, hrsg. von Giorgio Colli undazzino Montinari, De Gruyter, Berlin/New York, 1993, 86.

³² Aleida Assmann, "Formen des Vergessens", 30.06.2015.

³³ Harald Weinrich, *Lethe: Kunst und Kritik des Vergessens*, Beck, München, 2000, 171.

modelini verir".³⁴ Bilinçsiz olan, bir nedene dayalı olarak bastırılmış olandır, yani unutulmuş olandır. Buna göre psişik yaşantılar, unutmadan dolayı hafızadan silinmezler; bilinçaltının derinlerinde yaşamaya devam ederler.³⁵ İnsanın ruhsal olarak hayatta kalabilmesi için gerekli olmakla birlikte bastırma, korkuya dayalı olarak gelişir. Bastırma, bilinçli olan ve bilinçsiz olan arasında, medeniyet ve içgüdüler arasında gelişen psişik bir durumdur. Böylece Freud'a göre bastırma içgüdüsel ve bilinçsiz bir unutmadır. Bastırılmış olanın bilince çıkarılması da aynı şekilde, psişik bir yaşantı olarak gerçekleşir. Freud'a göre hatırlama, yaşanmış olanın yeniden yaşanması anlamına gelmektedir. Kişi bilince çıkan yaşantıyı "hatırlama olarak değil, bilakis eylem olarak yeniden oluşturur, onu tekrar eder, hatta tekrar ettiğini bilmeden tekrar eder".³⁶

Freud'a göre insanı anlamak, insan psikolojisinin derinlerinde bulunan bastırma eylemini araştırmayı gerektirir. Bundan dolayıdır ki psikanalitik kuram her yönüyle, bastırmanın deşifre edilmesine dayanır.³⁷ İçgüdüsel bir unutmaya bastırma, psişik bir durum olarak ele alınıp çözümlenmektedir. Psikanaliz, bireyin ruhsal durumunu iyileştirmeyi amaçlar, fakat bununla amaçlanan esasen toplumsal ve kültürel yaşamın iyileşmesidir. Freud'un "bastırılanın geri dönüşü" olarak ele aldığı psikolojik semptomlarda, sadece bireyin ruhsal yaşamına dair değil, aynı şekilde uygarlığı meydana getiren ulusların ruhsal yaşamlarına dair de bilgi edinilebilmektedir.³⁸ Freud, insanın içgüdüsel unutuşunda, yeniden yaşama olaylarında insan bilincini ve uygarlık tarihini yorumlamayı dener. Ricoeur, Freud'un psikanaliz yorum denemesinin, yeri modern kültürde yeterince belirlenmemiş bir fenomen olarak altını çizer.³⁹

Freud'da bilinç, bilinçli olan ve bilinçsiz olan olarak ortaya çıkan psişik durumun niteliğini gösterir.⁴⁰ Ona göre bilinç zihinsel bir donanımdan ziyade öznel deneyim alanını gösteren bir yapıya işaret eder. Bu nedenle burada hafıza, fiziksel bir yapı olarak değil, psişik yaşantılar olarak anlam kazanır. İnsanın mutluluğu bastırılmış psişik yaşantıların analiz edilerek mutsuzluğun giderilmesine bağlıdır.

³⁴ Sigmund Freud, "Das Ich und Das Es", *Gesammelte Werke XIII, Werke aus den Jahren 1920-24*, S. 235-289, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1967, 241.

³⁵ Sigmund Freud, "Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten", *Gesammelte Werke X, Werke aus den Jahren 1913-17*, S. 125-136, Imago Publishing, London, 1949, 126 vd.

³⁶ Freud, 1949, 129.

³⁷ Sigmund Freud, "Selbstdarstellung". *Gesammelte Werke XIV, Werke aus den Jahren 1924-31*, S. 31-95, Imago Publishing, London, 1955a, 56.

³⁸ Sigmund Freud, "Der Mann Moses und die monotheistische Religion", *Gesammelte Werke XVI, Werke aus den Jahren 1932-39*, S. 101-246, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1961, 233 vd.

³⁹ Paul Ricoeur, *Yorumların Çatışması. Hermenoytik Üzerine Denemeler I*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul, 2009, 171.

⁴⁰ Sigmund Freud, "Das Ich und Das Es", *Gesammelte Werke XIII, Werke aus den Jahren 1920-24*, S. 235-289, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1967, 239.

Bir bilinç yaşantısı olarak unutma aynı zamanda fenomenolojide, transendental bağlamda pasif deneyim süreçlerinin araştırılmasında konu edilir. Edmund Husserl'de "unutma", içkin zaman nesnelere görünüş tarzlarından birini temsil eder. Örneğin bir ses algısı "başlar ve biter ve onun bütünsel sürekliliği, yani içinde başlayıp sona erdiği olayın bütünsel birliği, sonlanma sonrasında hep daha uzak geçmişe 'kayar'".⁴¹ Husserl sesin bu şekilde geçmişe yönelimde hafızada tutulumuna "retensiyon" adını verir. Retensiyon, içkin bilinç nesnesinin şimdiden başlayarak, sonra "az önce" geçmiş, "sona ermiş" olarak değiştirilmiş görünüş ve sunuluş tarzlarında bilinçte kurulumudur.⁴² Husserl, içkin bilinç nesnesinin "artık canlı bir şekilde kendini üretmeyerek" bilinçte pasif bulunuşunu "boşluğa geri düşme", yani unutma olarak tasvir eder.⁴³ Buna göre unutma edimi, şimdiki zamana ait bir fenomen değil, bir yoksunluk olarak bilinçte pasif bulunma durumudur. Bu şekilde aktif olarak yönelimsel olmayan unutma, pasif bilinç yaşantısı olarak yönelimsel bilinç yaşantılarının yanında yerini alır. Her hatırlama anıyla deneyimin yeni bir yönelim kazanarak zenginleşmesine bağlı olarak unutma da, yeniden başlamanın bir olanağı olarak fenomenolojik açıdan anlam kazanmaktadır. Bir deneyim tarzı olarak unutma Husserl'de içsel zaman bilincinin derin boyutuna işaret etmektedir.

623

Unutmanın derinliğine dair düşünen bir başka filozof Paul Ricoeur'dür. Ricoeur *Hafıza, Tarih ve Unutuş* kitabında unutmayı hem derin boyutuyla hem de görünür olan boyutuyla ele alarak tanımlamaktadır.⁴⁴ Derin boyutuyla unutma bir yandan zamana yenik düşerek silinen izleri, diğer yandan "yedekte bekleyen unutuş" olarak kalıcı izleri konu eder.⁴⁵ Böylece bilinçaltında yedekte bekleyen izlerin yeniden hatırlanması mümkün olabilecektir. Buna karşılık görünür olan unutma kendinde farklı unutuş tarzlarını barındırmaktadır. Bunlar hafızanın engellenmesi, manipüle edilmesi ve de ısmarlama unutuş olarak üç şekilde ele alınır.⁴⁶ Bu unutuş tarzları, unutmanın nedenlerine dair de bir fikir vermektedir. Bu şekilde psikolojik, politik ve hukuki bağlamlarda görünür olan unutma olayı, gerek bilinçli gerek bilinçdışı bastırmada, gerek etkin gerek edilgen dayatmalarda veya yarı etkin, yarı edilgen kaçınma izlemleri olarak meydana gelmektedir. Unutma bağlamında bağışlama

⁴¹ Edmund Husserl, *Texte Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*, Hrsg. u. eingel. von Rudolf Bernet. Text nach Husserliana, Band X, Meiner, Hamburg, 1985, 24.

⁴² Husserl, 1985, 24 vd.

⁴³ Husserl, 1985, 24 vd.

⁴⁴ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis, İstanbul, 2017, 456 vd.

⁴⁵ Ricoeur, 2017, 458.

⁴⁶ Ricoeur, 2017, 487 vd.

konusunu da ele alan Ricoeur için bağışlama, etkin olarak gerçekleştirilen bir unutma eylemidir.⁴⁷

Ricoeur unutma sorunsalını, “hafıza fenomenolojisi ve tarih epistemolojisinin oluşturduğu arka planda beliren endişe verici bir tehdit” olarak belirleyerek hafıza ve tarihe sadakat sorunuyla birlikte irdeler.⁴⁸ Ona göre, unutuşun bir tehdit olarak algılanması, tarihsel durumun kırılma ile bağlantılıdır. Bu durum hafıza politikasının adil olarak yürütülememesine geri götürülebilir. “Kimi yerde hafızanın, kimi yerdeyse unutuşun yoğun olmasından ileri gelen kaygı verici durumu görünce şaşırıp kalıyorum”.⁴⁹ Ricoeur, yurttaşlık teması olarak ele aldığı “doğru hafıza politikası fikri”ni, “huzura ermiş hafıza”, yani “mutlu unutuş ufku” fikriyle bir araya getirir.⁵⁰ Anlatımını en iyi ufuk oyunlarında bulan mutlu hafıza kavramının anlaşılması, tarih ve hafıza arasındaki diyalektik ilişkinin açığa çıkarılmasını, ayrıca unutma ve bağışlama sorunsalının fenomenolojik açıdan yorumlanmasını gerektirmektedir. Böylece Ricoeur’de ufuk kavramı, Gadamer’in ufukların kaynaşması kavramına eklenen “bir ufuk kaçıışı, bir tamamlanmama” durumuyla birlikte yeniden anlamlandırılır.⁵¹

Unutmayı, hafıza için bir zorunluluk, dolayısıyla insanın doğasına ait bir durum olarak ele alan teorilerin yanında, unutmanın toplumsal ve siyasi boyutta yol açtığı kültürel yıkımlara dair söylemler de bulunmaktadır. Örneğin *Modernite nasıl unutturur* kitabının yazarı Paul Connerton unutma konusunu, modernite bağlamında bir unutkanlık sorunu olarak irdeler.⁵² Connerton, modernite kültürünü belirleyen unutkanlık biçimleri bulunduğunu ve unutkanlığın asıl kaynağının yerellikten küreselleşmeye geçiş sürecinde aranması gerektiğini ileri sürer.⁵³ Ve bununla Connerton, modern toplumlarda yaşanan, bir “kırılma” ya da “kopuş” olarak meydana gelen, kültürel hafıza kaybına dikkat çeker. Modernitenin toplumsal hafızanın yitimine yol açmasının başında modern dünyaya yön veren ekonomik ve kültürel sistem olarak kapitalizmin emek sürecinin kendisini unutturması gelir.⁵⁴ Yükselen teknolojiyle artan yaşam hızı ve buna bağlı olarak gelişen, zamanı verimli kullanma ilkesi emek sürecini baskı altına almıştır. Modern yaşam tüketim ve medya aracılığıyla belirlenmeye başlamış, hızlı tüketim kültürü modernliğin ve yaşam kalitesinin göstergesi olmuştur.

⁴⁷ Ricoeur, 2017, 503.

⁴⁸ Ricoeur, 2017, 456.

⁴⁹ Ricoeur, 2017, 15.

⁵⁰ Ricoeur, 2017, 15 ve 456.

⁵¹ Ricoeur, 2017, 457.

⁵² Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018, 11.

⁵³ Connerton, 2018, 12 ve 15.

⁵⁴ Connerton, 2018, 47.

Tüketim mallarının ömrünün kılması ironik bir kültürel değişime neden olur. İnsanların ortalama ömrü uzarken ürünlerin, nesnelere ve binaların ortalama ömrü kısalır; insanlar daha uzun bir ömrün keyfini çıkarırken, nesnelere her zamankinden daha kısa bir süre kullanılabilir hale gelir. Bu durum hem kişisel anılar, hem alışkanlık belleği açısından kültürel bir unutkanlığa yol açar.⁵⁵ Modernitenin tüketime dayalı yaşam tarzında ürettiği anıt mekânlar ve mahaller de kültürel hafıza kaybına neden olur. Devasa şehirlerin inşa edilmesiyle meydana gelen güvensiz kentleşme ortamı insanın yaşadığı yere yabancılaşmasına neden olur. Bu durum moderniteye özgü kültürel unutkanlığı doğurur.

Connerton'un modern unutkanlık teorisi, hatırlama ve unutma arasında yaşanan modern paradoksu açığa çıkararak toplumsal hafızanın siyasi ve ekonomik olarak kapitalist küreselleşme lehine biçimlendirildiği gerçeğinin altını çizer. Tam da insanın plastik gücü olarak unutma yetisinin bu şekilde ele geçirildiğinde ortaya çıkan kültürel unutkanlığın ve yabancılaşmanın önüne geçebilmek için unutma sorununu bilinçli olarak ele almak gerekir. Unutmanın gücü vardır. Bu güç, kendi olarak yeniden başlamak için ya da bir baskı ve ele geçirme aracı olarak kullanılabilir. Bu, unutmanın yapısına dair değil kültürel olarak gerçekleşmesine dair bir ifadedir. Unutma, ideolojik bir araç olarak bireysel ve toplumsal kimlik yitimine neden olduğu gibi, ideal ve estetik bir amaç olarak gerçekliği yeniden değerlendirmenin yolunu da açar.

Sonuç

Her ne kadar unutulabilir, mutlu bir hafıza için gerekli olsa da, bu yaşantı ilk etapta olumsuz bir duygu yaratır. Unutulmanın düşüncesi dahi insana ağır gelir. İnsanın hatırlama ve hatırlanma isteği, kültürel geleneği meydana getirir. İnsan geçtiği her yerde izini bırakmak ister. Yazı kültürü, fotoğraf, medya, kütüphaneler, müzeler vb. anıt mekânlar ve mahaller bu derin insani isteğe bağlı başarılarıdır aynı zamanda. İnsan her türlü hafıza sanatına rağmen unutmanın ve unutkanlığın önüne geçemez. Mutlak bir hafızaya sahip olmayı da kimse istemez. Bu durumun insan için dayanılmaz bir deneyim olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Kaldı ki olağanüstü bir hafızaya sahip olarak yaşamının zorluğunu tecrübe etmiş istisna insanların olduğunu da biliyoruz.⁵⁶

“İnsan neden unutur?” sorusuna, unutmanın boyutsal değişkenlik gösteren yapısından dolayı tam bir yanıt vermek zordur. Her ne kadar bilinmiyor olsa da, her unutma bir nedene bağlı olarak gerçekleşir. Unutma

⁵⁵ Connerton, 2018, 136.

⁵⁶ Rodrigo Quian Quiroga, *Borges ve Bellek*, çev. Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2017, 42 vd. – 96 vd.

olayı hem bilinçli hem de bilinçdışı, hem aktif hem de pasif olarak gerçekleşen ve beyni koruyan bir işlevselliktir. Yapılan sinirbilim araştırmaları unutma olayının hafızanın yasallığının bir parçası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna göre unutmak, sadece bir unutkanlık hastalığı olarak ya da öğrenilebilecek bir sanat olarak ele alınamayacak kadar derin bir yapıya sahiptir. Felsefi açıdan ise unutma, yeni tartışmaları harekete geçirecek bir soru olarak söylem derinliği taşımaktadır.

İnsan tarihin içine doğar ve tarihle var olur. Bu nedenle hatırlamaya övgüler dizilir. Oysaki *hatırlama* hep *unutmaya* bağlıdır. Bu iki güç arasındaki diyalog, insanda açan (genişleten) ve örten (daraltan) enerjiler arasındaki geçişi sağlar. Tarihsel insan için unutmak bir ihtiyaçtır. Ya da Nazım'ın dediği gibi unutmak bir devrimdir. İşte tam da bu bağlamda *lethe*, insanın tarihsel alışkanlıkları, inançları ve önyargılarıyla ilgili bilinç akışına ve bilinçdışına işaret eder. Bu yaşantılarla başa çıkabilmek, unutmak ve yeniden hatırlama arasında kurulan dengeye bağlıdır. Özellikle, inançları değiştirmek, önyargıları gözden geçirmek, yeni dilsel ve eylemsel alışkanlıklar edinmek için insan, unutmamanın yapıcı, onarıcı ve dönüştürücü gücüne ihtiyaç duyar. *Lethe* insana ve insan yaşamına dair çok şey söyler. Bu da algılara eşlik eden duygularda açığa çıkar.

Etik açıdan unutma söylemi, bir tavır olarak affetmeyi de beraberinde düşündürür. Unutmak ve affetme, başlı başına bir çalışmada ele alınacak ilgiyi gerektirir. Burada bu konuya kısaca değinmek, eldeki çalışmanın amacına katkı sağlayacaktır. Zira affetme konusunda, insanın bilinçli olarak unutmamayı ya da unutmamayı tercih etmesi yönünde bir irade göstermesi söz konusudur. Unutmak ya da unutmamak bir beyin aktivitesi olduğuna göre, beyin gücüyle yönlendirilmesi de mümkündür. Fakat unutmamayı ya da unutmamayı isteme durumlarında tam tersi yönde bir tecrübe yaşadığımız da bir gerçek. Sinirbilimciler bu konu üzerinde çalışmalar yapmış ve unutmak için, dikkatin unutmaya değil, tam olarak unutmak istenen konu üzerine yönelmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Nasıl işlediği tam olarak bilinmeyen bu mekanizmada, beynin unutmak için hatırlamaktan daha fazla enerji harcadığı da ortaya konulmuştur.

Buradan hareketle insanın, kendine acı veren anılardan unutarak kurtulma ihtimali varken, bilinçli olarak unutmamayı seçmesinin anlamını ve amacını da sorgulamak gerekir. Bu öncelikle ruhsal bir boyuttur. Burada yapılan haksızlığı kabul edememek, bir adalet arama ihtiyacından doğan öfke ve oç alma duygularıyla başa çıkamama sorunu vardır. Elbette insanın bilinçli olarak unutmama ve affetmeme hakkı vardır. İnsanlık tarihinin de tanık olduğu, gerek toplumsal gerek bireysel, insanın insana yaşattığı korkunç eziyetleri ve acıları düşündüğümüzde bu anlaşılır bir durumdur. Soru, unutmama ve affetmeme tavrının insanlığın ya da tek bir insanın acılarını dindirip

dindiremeyeceği sorusudur. Buna yanıt vermek büyük bir insani sorumluluktur. Şunu da belirtmek gerekir ki failin yanına kar kalmaması adına kurban psikolojisiyle geçirilen zaman, insanın hayatından çalınan zamandır.

Sosyal ve kültürel açıdan bu konu ele alındığında insanın aklına yaşanan soykırımlar ve büyük ihanetler gelmektedir. Bu durumda unutmama ya da affetmenin tavsiye edilmesi güçtür. Bunları tekrar yaşamaktan korkar insan. Ancak unutmama ve affetmeme tavrı, insanlık suçlarının ya da büyük ihanetlerin tekrar yaşanmasının önüne geçmeyi başarabilir mi? Ayrıca etik bir tavır olarak unutmama ve affetmeme hakkı, siyasi ve ideolojik bir anıt olarak dayatıldığında, yaşanan olaylar özünden saptırılıp, unutulmaya bırakılmış olmaz mı? Öte yandan kültürümüzde asırlardır devam eden bir kan davası meselesi vardır. Bunu sürdürmenin ilkel bir tavır olduğunu şimdi rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Benzer bir farkındalık bilincinin insana ve insanlığa karşı işlenen suçlar söz konusu olduğunda da gerçekleşmesi beklenebilir mi? Acılara haksızlık etmeden, acıları dindirmenin bir yolu bulunabilir mi? Ve en önemlisi insan, bu dehşetli acıları tekrar yaşanmamak üzere tarihin derinliklerinde bırakmayı başarabilir mi?

Bunun için her şeyden önce insanın insana bu acımasızlığı neden yaptığının yanıtı verilmelidir. Sokrates'e göre bu sorunun yanıtı, bilgisizlik, cahillik ve cehalet olurdu. Platon ise bunu insanın özünü hatırlayamamasına bağlardı. İnsanın özünü bulamaması da yine bilgisizlik, cahillik ve cehaletle bağlantılıdır. Çağımızda bu sorun sadece bu şekilde, bir etik insan ve idea sorunu olarak anlaşılabilir. Bugün, kodlama kültürüne bağlı dijital teknoloji çağında, insanın biyolojik, kültürel ve dilsel kodlarının üzerine düşünerek sembolik ve simgesel anlamaya yönelik bir bilgelik ortaya koymak zorunlu görünmektedir. Bu açılmanın unutma sorunuyla bağlantısına geri dönersek, burada unutma gücünün aranan bilgeliği ortaya çıkaracak esnekliği sağlayabileceği görüşü ortaya konulabilir. Unutmaya dayalı bir esnek anlamının insanın insana yaşattığı psikolojik ve biyolojik acıların bir nebze de olsa dinmesinin yolunu açması umut edilebilir.

Unutuş olarak *Lethe*'nin, bastırılmış olana, insanın karanlık yönüne ve böylece ontolojik gizeme işaret ettiğine yukarıda değinilmişti. Sonuç olarak unutma, varoluşa, varlığa ve dolayısıyla dile ilişkin bir sorun olduğundan, farklı disiplinlerin ve alanların araştırma konusudur. Unutma, ne sadece nörolojik ne de psikolojiktir; ne sadece toplumsal ne de öznel; ne sadece biyolojik ne de tinseldir. Unutma sorunsalı, bir anlayış ve anlama sorunu bağlamında irdelendiğinde, disiplinlerarası bir kavrama varılır. Bu noktada Gadamer'in felsefi hermeneutiği referans alınabilir. "Anlaşılabilen varlık dildir" teziyle

Gadamer, varlığı ve anlamayı dilsel bir sorun olarak bir araya getirir.⁵⁷ Bu hermeneutik anlayışa göre insan kendini disiplinlerarası bir diyalog içinde anlar. Bu bağlamda *lethe*yle bütünleşen ontolojik gizlenme olayı, insanın dilsel hafızasının ve dilsel varlığının bir anlatımı olarak düşünülebilir. Unutma söylemi, hermeneutik anlamaya dayalı bir yaklaşımla ele alındığında, insanı ve insan yaşamını ilgilendiren her alanda tartışılabilir konu haline gelir.

Hermeneutik anlama, insanın kendiyile, tarihiyle, geleneksel kültürüyle, yabancı kültürlerle ve dillerle diyalog içinde olmasına dayanır. Hermeneutik anlayışa göre unutma, insanın varoluşunu gerçekleştirmesinin ve varlığı anlamasının bir olanağıdır. Bu olanağı açmak, insanın kendine dair soru sorması ve yanıtları değişime açık bir anlayışla karşılaşması demektir. İnsanın düşünme, inanç ve davranış biçimleri, duygudurumları, önyargıları, dünya görüşleri, hoşgörü ve anlama gücü sürekli değişime ve dönüşüme tabidir. Bunun meydana gelmesinin koşulu esneklik ve açıklıktır. Bu çalışmada, unutmayı soyut düşünmeyle ilişkilendiren nörolojik bilgiye dayanarak unutmanın yaratıcı düşünmeyle ilgili olduğu ileri sürülmektedir. Böylece unutmanın esnek gücünden bahsetmek mümkündür. Esnek anlama gücü unutmaya olduğu gibi hatırlamaya da aynı şekilde açıktır. Unutuş (*lethe*) ve dile geliş (*logos*) kültürel varlığın bileşenleridir. Dolayısıyla insanın dilinin sınırlarını açabilmesi, *lethenin* derinliğine açılabilmesine bağlıdır.

Böylece unutmanın bir anlama olanağı olduğu söylenebilir. İnsan anlamak istediğinden unutur. Derin anlamı düşünebilmek, büyük resmi anlayabilmek için insan unutuş nehrine atar kendini. *Lethe*, unutuş, insanın içindeki bir boşluktur; insanın kendini anlatacağı, kendini bulacağı, bir şekilde varlığın dile geleceği bir boşluk. İnsan her ne yaparsa varlığının dile gelmesi için yapar. Her unutuşta, büyüdü bir şekilde yeniden uyanışın yaşantısı yer alır. İnsan kendini unutuşa bırakırken bunu da bilir bir yandan. Uyanış yaşantısı gerçekleştiğinde yeniden başlamanın coşkusu açığa çıkar. Bu yeniden hatırlama, yeniden bilme ya da yeniden değerlendirme olarak da dile gelen şeyi anlatır.

⁵⁷ Hülya Yaman, *Dinleme Üzerine Hermeneutik Bir Soruşturma: Bir Bilme Modeli Olarak Görmeden Bir Anlama Modeli Olarak İştimize*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, 72 vd.

KAYNAKÇA

- Agualusa, José Eduardo. *Unutmanın Genel Teorisi*, çev. Sevcan Şahin, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Assmann, Jan. "Das Kulturelles Gedächtnis und das Unbewusste", in: Michael B. Buchholz, Günter Götde (Hg.), *Das Unbewußte in aktuellen Diskursen. Anschlüsse* (Bibliothek der Psychoanalyse; Das Unbewusste 2), S. 368-392, Gießen: Psychosozial-Verlag, 2005.
- Augé, Marc. *Unutma Biçimleri*, çev. Mehmet Sert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Augustinus, St. *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa, 2014.
- Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. Kübra Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018.
- Dimbath/Wehling. "Soziologie des Vergessens: Konturen, Themen und Perspektiven", Oliver Dimbath, Peter Wehling (Hg), *Soziologie des Vergessens. Theorie und Methode*, Vol. 58, S. 7-36, Konstanz: UVK, 2011.
- Freud, Sigmund. "Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten", *Sigm. Freud. Gesammelte Werke X. Werke aus den Jahren 1913-17*, S. 125-136, London: Imago Publishing Co., Ltd., 1949.
- "Selbstdarstellung", *Sigm. Freud. Gesammelte Werke XIV. Werke aus den Jahren 1924-31*, S. 31-95, London: Imago Publishing Co., Ltd., 1955a.
- "Das Unbehagen in der Kultur", *Sigm. Freud. Gesammelte Werke XIV. Werke aus den Jahren 1924-31*, S. 419-506, London: Imago Publishing Co., Ltd., 1955b.
- "Der Mann Moses und die monotheistische Religion", *Sigm. Freud. Gesammelte Werke XVI. Werke aus den Jahren 1932-39*, S. 101-246, Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1961.
- "Das Ich und Das Es", *Sigm. Freud. Gesammelte Werke XIII. Werke aus den Jahren 1920-24*, S. 235-289, Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1967.
- Hamilton, Edith. *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer, İstanbul: Varlık, 2016.
- Korte, Martin. *Wir sind Gedächtnis: Wie unsere Erinnerungen bestimmen, wer wir sind*, München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2017.
- "Warum Wir vergessen", *Gehirn&Geist. Spektrum der Wissenschaft*, S. 42-48, 9/2018.

İnsan Neden Unutur? Düşünsel Bir Figür Olarak Unutma Sorunsalı
Hülya YAMAN

Husserl, Edmund. *Texte Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*, Hrsg. u. eingel. von Rudolf Bernet, Text nach Husserliana, Band X, Hamburg: Meiner, 1985.

Nietzsche, Friedrich. *Nachgelassene Fragmente Sommer 1872- Ende 1874, Nietzsche Werke. Kritische Gesamtausgabe III4*, hrsg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin/New York: De Gruyter, 1978.

--- *Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral, Kritische Studienausgabe KSA 5*, hrsg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin/New York: De Gruyter, 1993.

--- *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Say, 2011a.

--- *İyinin ve Kötünün Ötesinde, Bir Gelecek Felsefesini Açış*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 2011b.

--- *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 2013.

Quiroga, Rodrigo Quian. *Borges ve Bellek*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2017.

Ricoeur, Paul. *Yorumların Çatışması. Hermenoytik Üzerine Denemeler I*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma, 2009.

--- *Hafıza, Tarih, Unutuş*. çev. M. Emin Özcan, İstanbul: Metis, 2017.

Weinrich, Harald. *Lethe: Kunst und Kritik des Vergessens*, München: Beck, 2000.

Yaman, Hülya. *Dinleme Üzerine Hermeneutik Bir Soruşturma: Bir Bilme Modeli Olarak Görmeden Bir Anlama Modeli Olarak İştimize*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.

İnternet Kaynakları

Assmann, Aleida. "Formen des Vergessens", *Johannes Gutenberg-Stiftungsprofessur Vorlesungsreihe 2015: Erinnern und Vergessen – Zur Konstruktion von Vergangenheitshorizonten*, Mainz: 30.06.2015.

URL (18.01.2021): <https://www.youtube.com/watch?v=TSsmErEUwEk>

Varlık, Selami. "Paul Ricoeur'de Bellek ve Kendilik", *Akbank Sanat Felsefe Seminerleri Dizisi: Felsefe ve Bellek*, İstanbul: 30.11.2017.

URL (08.12.2020): <https://www.youtube.com/watch?v=LjSeXzB9jGw>